

CÜMLENİN ALTINCI ÖĞESİ **ve** **BİR TERİM ÖNERİSİ**

Mehmet ÖZMEN

Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, 01330, Balcalı/Adana

Bilindiği gibi, cümlenin herkesçe kabul edilen beş ögesi vardır: Özne, yüklem, nesne, zarf tümleci, dolaylı tümleş. Bu öğeler içerisinde de temel öge, yüklemdir. Diğer cümle öğeleri yüklemle bağlıdır. Diğer öğelerin ne olup ne olmadığını yüklem belirler. Buna bağlı olarak, özneyi, nesneyi, zarf tümlecini ve dolaylı tümleci yüklemle sorulan sorularla belirleriz. Yüklem kendisine sorulan, “kim, ne” sorusuna özne; “kimi, neyi” sorusuna nesne: “nasıl, niçin, ne zaman, neyle, ne şekilde” vb. sorulara zarf tümleci; “kime, kimde, kimden, neye, nede, neden, nereye, nerede, nereden” sorularına da dolaylı tümleş cevabı verir.

Cümle içerisinde, bu beş öge dışında, yüklemle sorulan sorulara cevap vermeyen, yüklemle bu anlamda bir bağlantısı olmayan unsurlar da vardır. Bu unsurlar, kelime çeşidi olarak bağlaç, edat, ünlem veya seslenmeli ünlemlerdir. Bunlar, yüklemle sorulan hiçbir soruya cevap vermezler cümlenin altıncı ögesini oluşturan bu unsurlarla yüklem arasında, diğer öğelerde olduğu gibi bir bağlantılık söz konusu değildir. Bu unsurların yüklemle bağlantılarının olmaması, kelime çeşitleriyle ilgili değil, cümle içerisindeki kullanımlarıyla ilgilidir. Yoksa bu kelime çeşitleri de, kendi kelime çeşitlerinin verdiği imkânlar içerisinde, özne, nesne, zarf tümleci veya dolaylı tümleş olabilirler.

Yüklemle sorulan hiçbir soruya cevap vermeyen, özne, yüklem, nesne zarf tümleci ve dolaylı tümleş dışında kalan bu altıncı cümle ögesine, Muharrem Ergin, **cümle dışı unsur** demektedir (ME, TDB, 379). Hikmet Dizdaroğlu, **ayrıca, hani, ya, aferin** gibi kelimelerle (HD, TB, 154-155) “eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini, anlamca bağıntılı tümceler bağlamadıkları zaman”, **fakat, şayet** gibi “kimi bağlaçlar”a **ilgeç tümleşleri**

içerisinde yer verirken (a.g.e., 157). “ünlemlerden ya da ünlem niteliğindeki birliklerden oluşan özneye” **seslenmeli özne** demektir (a.g.e., 42). Vecihe Hatiboğlu, yine hitap unsurlarına **seslenmeli tümleç** demektedir (VH, DTS, 107; TS, 135-136). Haydar Ediskun, **bile, hele, bari** vb. kelimelere **edat tümleci** demiştir (HE, TDbiL, 362-363). Zeynep Korkmaz da, cümle öğelerini, temel öğeler: **özne, fiil, nesne, tamlayıcı, zarf** ve yardımcı öğeler: **ünlem** ve **bağlaçlar** diye sınıflandırmıştır (ZK, GTS, 33).

Buna göre, yükleme sorulan sorulara cevap vermeyen, yükleme doğrudan doğruya bağlı olmayan unsurlar için kullanılan terimleri şöyle gruplandırabiliriz: 1. Bazı edatlar için “ilgeç tümleci”. 2. Ünlemler ve bazı hitap unsurları için “seslenmeli tümleç”. 3. Kelime çeşidi olarak ünlem ve bağlaçlardan oluşanlar için “ünlem” ve “bağlaç”. 4. Yükleme sorulan sorulara cevap vermeyen öğelerin tümü için “cümle dışı unsur”.

Şimdi, bu terimleri değerlendirelim: **İlgeç tümleci** ve **seslenmeli tümleç** terimleri, bütünü içlerine almazlar. **İlgeç tümleci** terimi bazı edatları, **seslenmeli tümleç** terimi ise, sadece ünlemleri ve hitap unsurlarını içine alır. Yükleme cevap vermeyen diğer unsurların tamamı, bu terimlerin kapsamı dışında kalır. Bu öğeleri ayrı ayrı adlandırmak ise hem tasnif mantığı, hem de kullanım kolaylığı açısından gereksizdir; zira, bir taraftan yüklem karşısında aynı durumda olan öğeler için ayrı terimler kullanılırken, diğer taraftan, gereksiz yere cümle öğelerinin sayısını **artırılmış oluruz**. Aynı şekilde, bu unsurları **ünlem** ve **bağlaç** olarak adlandırmak da gereksizdir. **Ünlem** ve **bağlaç** terimleri, cümle öğesini değil kelime çeşidini karşılayan terimlerdir. Bu terimlerin hem kelime çeşidi hem de cümle için kullanılmalrı ise, kavram karışıklığı yanında öğretim güçlüğüne de yol açar. Ayrıca, böyle bir tutum, ilgeç tümleci ve seslenmeli tümleç terimlerinde olduğu gibi, hem yüklem karşısında aynı konumda olan unsurlar için farklı terimler kullanma hem de cümle öğelerinin sayısını gereksiz yere artırma sonucunu doğurur. Bu terimler içerisinde, kapsam bakımından en uygun olanı **cümle dışı unsur** terimidir; ancak, **cümle dışı unsur** teriminin terim tekniği ve anlam bakımından uygun olduğunu söyleyemeyiz. Terimlerin, kullanım kolaylığı açısından, mümkün olduğunca tek kelimeye indirilmelerinde fayda vardır. İkincisi ve daha da önemlisi ise, terimin anlam olarak kavramı tam karşılaması, yersiz ve olumsuz çağrışımlara yol açmamasıdır. **Cümle dışı unsur** teriminin üç kelimedenden oluşması, kullanım kolaylığı açısından terimlerin mümkün olduğunca

tek kelime ile karşılanması kuralına uymamaktadır. Ayrıca, terimde bulunan **unsur** kelimesi, cümle öğelerinden biri için değil tek tek tümü için kullanılan bir kelimedir. Bu açıdan, yüklem de, Özne, nesne, zarf tümleci ve dolaylı tümleç de cümlelerin birer unsurudurlar. Anlama gelince, fiilen cümle kuruluşuna katılan, cümlelerin anlamında payı olan bir unsuru, yükleme sorularına cevap vermediği için, **cümle dışı unsur** diye adlandırmak ve cümleyle ilgisi yokmuş izlenimi veren bir terimle karşılamak uygun değildir. Bu öğe, kelime çeşidi olarak ister ünlemden, ister edattan veya iki cümleyi birbirine bağlayan bağlaçtan oluşsun, her durumda cümle içerisinde ve cümlelerin anlam olarak tamamlayıcısı durumundadır. İşte bu yüzden, kapsamı bakımından uygun olmasına rağmen, cümle dışı unsur terimi, terim tekniğine uygun olmaması ve çağrışımındaki olumsuzluk dolayısıyla fazla tutunmamış ve terim sözlüklerine de girememiştir.

Cümlelerin öğelerini belirlemenin temel ölçütü, yüklem ve diğer öğeler için birbirinden farklıdır. Yüklem, cümlede iş, oluş, hareket, yargı bildiren ve çekimli fiillerden oluşan kelime veya kelime grubudur. Diğer öğeleri ise yüklem belirler. Diğer öğeler, yükleme olan ilişkilerine bağlı olarak, “özne, nesne, zarf tümleci veya dolaylı tümleç”tirler. Önemli olan, bu öğelerin, kelime çeşidi olarak, isim, zamir, zarf veya edat olmaları değil, yüklem karşısındaki durumlarıdır. Bir isim veya zamir, yüklem karşısındaki durumuna göre, özne veya nesne olabileceği gibi, dolaylı tümleç de olabilir. Demek ki, yüklem dışındaki bütün öğelerin niteliğini yüklem belirliyor.

Cümlede, yüklem dışındaki öğelerin belirleyicisi yüklem olduğuna göre. özne, nesne, zarf tümleci ve dolaylı tümleç dışında kalan ve yükleme cevap vermeyen bütün unsurları, kelime çeşidi ne olursa olsun, yüklem karşısındaki ortak durumlarından dolayı, bir bütün hâlinde değerlendirmek ve tek terim altında toplamak durumundayız. Ayrıca bu unsurlar, kelime çeşidi olarak ne olurlarsa olsunlar, cümleye anlam olarak katkıda bulunmakta ve cümleyi tamamlamaktadırlar. İşte bu sebepten gerek cümleye, cümle öğesi olarak katkıları, gerekse yükleme cevap vermeyen bağımsız durumları açısından bu unsurların tümüne, cümle öğesi olarak **bağımsız tümleç** demek uygun olacaktır.

KISALTMALAR

HD, TB: Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 426, Ankara 1976.

HE, TDbil.: Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985.

ME, TDB: Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 785'ten genişletilmiş ikinci baskı, İstanbul 1962.

VH, DTS: Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 276, Ankara 1978.

VH, TS: Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No; 317, Ankara 1982.

ZK, GRT: Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, Ankara 1992.